

Odze György

Borzalmaink

Tizenhét éves volt, akkor kezdtem tudni a borzalmakról. Nagymama szobájában volt egy fénykép a falon, egy fiatalembert ábrázolt, nagymama azt mesélte róla, hogy ő volt anya testvére, aki elesett a háborúban. Ez csak mese volt, családi mese, amit senki sem hitt el, és nem is feltételezték, hogy bárki elhiszi, anya testvére nem esett el a háborúban, egyszerűen *elvitték*, soha nem tudtak többet róla. Később aztán megtudtam, hogy nagymama anyával gettóban volt Pesten, nagypapa Bergen-Belsenben, akkor, tizenhat éves koromban tudtam meg azt is, hogy mi zsidók vagyunk, azaz mégse teljesen, mert nem tartottuk az ünnepeiket, nem beszéltük a nyelvüket, nem ismertük pontosan a hagyományaikat, csak éppenséggel odatartozónak gondoltuk magunkat, de közben máshová is tartoztunk, könnybe lábadt a szemünk a magyar himnusz hangjaira, tartottuk a karácsonyt, én magam sem tudtam tehát pontosan, hogy kik vagyunk, és kik akarunk lenni, a borzalmak, nem volt olyan szó, ami ezt helyettesítette volna, anya gettóban, nagypapa Bergen-Belsenben, apa munkaszolgálatban, Irénke néni Buchenwaldban, Béla bácsi Mauthausenben, ő volt az egyetlen, aki úgy gondolta, hogy el kell mesélnie mindazt, ami történt, igen, a gyerekeknek tudnia kell, hogy mi történt, és hogy kik tették velünk azt, amit tettek, és azt is tudja meg, hogy neked miért nem lehet gyereked, mert ez része a borzalmaknak, Irénke néni azonban erre sírni kezdett, Béla bácsi pedig erre megszeppent, mint egy kisgyerek, és visszavonult, amúgy is szeretett megszeppenni és visszavonulni, hatvanéves kora körül rátört a rakodási kényszer, éjszakánként arra ébredt, hogy csomagolnia kell, és fel is kelt, hogy csomagoljon, levette a szekrény tetejéről a kifogástalan állapotban megőrzött szürke vulkánfibert, és szép komótosan elhelyezte benne az öltönyeit, majd visszafeküdt aludni, de ez semmi, mesélte Irénke néni később, miután már alaposan megszegényítette Béla bácsit, Zoltán, Béla bácsi egykori barakktársa később, még öregkorában is kijárt a Keleti pályaudvarra, és szeretett volna csak visszaútra jegyet váltani Auschwitzból, a vasutasok először csak nevettek rajta, később azonban megunták, és azt javasolták neki, hogy varrja fel a sárga csillagot, és húzzon a picsába, szörnyű ez az antiszemitizmus, esett kétségbe Irénke néni, mert ő meg szeretett kétségbe esni, Vilmácska még a háború előtt elmehetett volna Portugáliába, mert a főnöke, egy *gój* férfi felajánlotta, hogy a felesége helyett inkább őt vinné magával, Vilmácska azonban azt felelte erre, és ezt a történetet sokszor elmesélte, és szerette is elmesélni, mintha nem éppen a történelem legszörnyűbb vérvizatarának idején történt volna, pedig akkor történt, igen, mesélte, mások boldogtalansága árán nem szeretne boldog lenni, de nagy hülye voltam, tette hozzá máskor, és akkor még a mellem se volt így meg-

ereszkedve, a két tenyerével kissé megemelte a mellét, hogy bemutassa nekünk, milyen volt annak idején, még a megereszkedés előtt, hamis papírokkal azonban végül megmenekült, szobalányként dolgozott egy gazdag keresztény családnál, amelyik bújtatta őt.

Apa addig semmit sem mesélt a saját borzalmairól, de úgy döntött, hogy el kell mennem Auschwitzba, hogy a saját szememmel lássam, hogy mi történt ott.

Express utazási irodába, a Szabadság térre, sorban álltunk a dohányfüstös, zajos teremben, majdnem egyórai várakozás után végre eljutotunk egy kis, orrnyomokkal pecsételt ablakhoz, ami mögött fáradt, táskás szemű lány ült, láthatóan halálosan unta, hogy mindenki utazik, csak ő ül reggeltől estig az ablak mögött, egy másik ablaknál aztán apa befizette a részvételi díjat, csoportos utazás autóbusszal, Krakó és Zakopane, mert auschwitzi utazást akkor még nem szerveztek, sokan nem is szívesen ejtették ki ezt a nevet, oda egyedül kell majd elmenned, és ott sok mindent megérintesz, de ne foglalkozz túlságosan sokat a zsidósággal, mert az meg megmérgezi az életedet, ne nézd, hogy ki zsidó és ki nem zsidó, mert soha nem leszel képes igazságosan megítélni az embereket, a zsidóság lényegét meg nem könnyű megérteni, aminthogy ez jellemző az élet más dolgaira általában is, van az óceánban egy folyó, amelyik a legnagyobb aszályban sem szárad ki, a legvadabb áradáskor sem önt ki, a Mexikói-öbölben ered, és a délsarki tengerekbe torkollik, ez az Öböl-folyó, sehol a világon nincs több ilyen fenséges víz, a folyása sebesebb, mint a Mississippié vagy az Amazonasé, vízhozama pedig több mint ezerszer nagyobb ezekénél. Az öböl és a carolinai partvidék között félúton vize indigókék: színe oly élesen elüt a tengervízétől, hogy szabad szemmel látható. Előfordul, hogy egy hajó félig az Öböl-folyó vizében úszik, félig a közönséges tengervízben: oly éles a határvonal, oly erős a vonzás a két víz között, és az Öböl-folyó oly erősen ellenáll a tengervízzel való keveredésnek. A fizikai világ e különös jelenségének megvan az erkölcsi párhuzama is. Van egy magányos folyó az emberiség óceánjának mélyén. Az emberi csábítások leghatalmasabb áradata közepette sem önt ki, s a legádázabb kegyetlenkedések tüze, még ha hétszer szították is fel a vallási fanatizmus kemencéjében, sem képes kiszárítani, bár hullámain kétezer éve mártírok vére festi vörösre.

Auschwitz. Persze már nem úgy hívják, hogy Auschwitz, az idegenvezetőnk, Piroska, egy fiatal, szemüveges lány azt mondta, hogy Auschwitz nem szerepel az utazás programjában, nem is tudta pontosan, hogy hol találjuk, talán még abban sem volt egészen bizonyos, hogy tudja, miről van szó, arról pedig nyilván fogalma sem volt, hogy ki az a Rudolf Höss, gondoltam, elmesélem neki, Rudolf Höss 1900-ban született, odaadón és lelkesen, igazi hazafiként harcolt az első világháborúban, 1922-ben belépett a náci pártba, elvégre fiatal ember volt, lelkes és német, miért ne lépett volna be, 1923-ban aztán egy bizonyos Martin Bormann nevű társával együtt végrehajtott egy politikai gyilkosságot, amiért később tízévi

börtönbüntetésre ítélték, ebből csak hármat töltött le, mert főnökei nyilván felfedezték benne a szunnyadó tehetséget, 1934-ben csatlakozott az SS-hez, 1938-ig Dachauban volt beosztott, 1940-ig Sachsenhausenben segédtsízt, 1940. május 1-től Auschwitz parancsnoka, gyakorlatilag az ő elképzelései alapján építették ki az egész tömegpusztító-komplexumot, melybe Európa majdnem minden országából hurcoltak embereket, 1941 nyarán Himmler magához rendelte Berlinbe, és közölte vele, hogy a Führer elrendelte „a zsidókérdés végleges megoldását”, ennek a tervnek pedig Auschwitz lesz a központja. Höss összevágta a bokáját, átérezte a feladat nagyságát, és úton visszafelé, szolgálati gépkocsija hátsó ülésén már felvázolta a nagyszabású elképzelés gyakorlati megvalósításának alapjait. Néhány héttel később ráakadt a Zyklon B nevű anyagra, amely tökéletesen megfelelt az elgondolásainak. Saját bevallása szerint is legalább hárommillió emberélet kioltása szárad a lelkén. 1943. december 1. után a koncentrációs táborok közötti ügyek egybehangolására létrehozott hivatal élére nevezték ki. 1944-ben visszatért Auschwitzba, hogy irányítsa négyszázezer magyar zsidó kiirtását. Az akciót többször is egyeztette Adolf Eichmann-nal, még Budapesten is megfordult ez ügyben, elvégre a puding próbája ugye, a fogyasztás, Höss pedig alapos ember volt, szeretett mindennek személyesen utánajárni, különösen ha a Führer elképzeléseinek megvalósításáról van szó. Mi lesz, ha kudarcot vall, és néhány zsidó túléli a háborút? Erre gondolni sem mert. A nürnbergi per során tanúként hallgatták ki, részletes írásbeli nyilatkozatot és feltáró jellegű vallomást tett. Később átadták a lengyel hatóságoknak, a Krakkóban lefolytatott tárgyaláson is elismerte a terhére rótt vádakat, a börtönben pedig megírta hírhedt emlékiratait. Halálra ítélték, és gázkamrák helyszínén, Auschwitzban akasztották fel, a bíróság ítéletének megfelelően: arccal a tábor felé, de aztán nem mondtam semmit, igen, elmentünk Auschwitzba, nem, köszönjük szépen, nem kértünk idegenvezetőt, hűvös, szeles nap volt, és ahogy ott némán sétálgattunk a barakkok között, elhagytuk a tábori konyhát, és minden olyan békésnek és kiszámítottnak látszott, egy idős férfi még söprögette is a leveleket, és egy nagy villával felhányta egy kétkerekes kocsira, mint régen a csósz a Városligetben, és még azt is megkérdeztem magamtól, hogy minek jöttem ide, aztán az SS-kórház mögött megláttam a krematóriumot, eszembe jutott apa mondata, miszerint nem kell sokat foglalkozni a zsidósággal, aztán valahogy elfogott a harag, vagy a bosszú, vagy ennek a kettőnek a keveréke, az áldozatok lépcsőkön jutottak az alagsorba, ahol két fő helyiség volt: a vetkőző, amelyet időnként hullaraktárnak is használtak, és a gázkamra, az öregeket, betegeket és félholtakat, valamint a holttesteket betoncsúszdán juttatták le az alagsorba, a gázkamra nagy, közös fürdőhöz hasonlított, de a mennyezetten elhelyezett zuhanyozó berendezéseiből sohasem folyt víz, a mennyezetten át Zyklon B-kristályokat szórtak be. A gázkamrába kétezer ember is befért egyszerre, s haláltusájuk hús, legfeljebb harminc percig, néha azonban több óráig is tartott. Az alagsorban volt továbbá az aranyolvasz-

tó helyiség, ahol a holttestek szájából kitördelt aranyfogakat olvasztották be, valamint egy kisebb hullakamra és az iroda. Elgázosítás után az áldozatok holttesteit felvonókkal szállították a földszinten lévő hamvasztóba, ahol 15 háromrészes kemence működött, s mindegyikben legalább három holttestet égettek el húsz perc alatt. A hamvasztó mellett a gépház és a tüzelőraktár, továbbá néhány kiegészítőhelyiség volt, ezeken kívül a földszinten a kivégzőhelyiség és a boncterem, de én valahogy semmi megváltozottságot sem éreztem a látványon, nem éreztem, hogy közöm van hozzá, túlságosan steril, túlságosan muzeális volt, a vonaton, visszafelé Krakkkóba, már úgy éreztem, hogy szeretnék megismerkedni vidám lengyel lányokkal, de végül az éjszakát a kissé áporodott szagú szállodai szoba kétes tisztaságú ágyában Piroskával töltöttem, akit akkoriban hagyott el a vőlegénye, de hát mit számított akkor mindez, hiszen akkor az járt a fejemben, hogy a világ története egy hajnali szürkültében ered, s torkolata valahol az örökkévalóság árnyai között van. Ez sem vegyül össze a körülötte hömpölygő hullámokkal, s a határvonal, amely elválasztja nyugtalan habjait, egyszerűen soha ne felejtse el, hogy bár a történelem során mindig megtagadták, lebecsülték, elutasították, semmibe vették, üldözték és akadályozták őket, mégis ők hozták mozgásba azokat az erőket, amelyek forradalmi változásokat és haladást indítottak el a Nyugat vallási, természet- és orvostudományi és társadalomfilozófiai gondolkodásában, a hagyományos judaizmusban gyökeredző, tettekben megnyilvánuló társadalmi igazságérzet jelentős hatással volt korunkra is, egy olyan népnek, amely számban jelentéktelen, sőt talán a legkisebb a népek között, mégis ekkora eredményeket tud felmutatni, és oly régóta ellenáll minden, a történelem folyamán beolvasztására, sőt megsemmisítésére irányuló kísérletnek, valami többel is kell rendelkeznie, mint pusztán képességekkel, nehéz ezt a többletet megmagyarázni, lehet, hogy az akarat, a küzdeni tudás, az elszántság és mások irigységének ötvözete az, ami bizonyos körülmények között képes tehetségévé változni.

Hát erről szólt Auschwitz.

Apa története, amit a végén aztán csak elmesélt: ez az igazi borzalom.

Apa kedvenc dala a *Strangers in the Night* volt, ezt dúdolta gyakran, és amikor csak ideje engedte, meghallgatta lemezen is. Soha nem mondta, hogy miért, én meg nem kérdeztem. Mi volt anyám kedvenc slágere? *Te vagy a fény az éjszakában*. Talán. Soha nem mondta. Mindig felhangosította a rádiót, amikor meghallotta, hogy ezt játsszák. Azt tudjuk a szüleinkről, amit ők akarnak, hogy tudjunk róluk. Sejtjük igazi érzéseiket? A legbelső érzéseiket? És vajon kell ismernünk őket? Láttam magam előtt a sorsukat? Nem láttam. Persze szerettem volna tudni mindent, mert azt gondoltam, hogy mindent tudnom kell róluk, ezért, amikor nem voltak otthon, néha bementem a szobájukba, kihúzogattam a fiókjaikat, benéztem a szekrényükbe, titkokat kerestem, de semmit sem találtam. Kíváncsiak vagyunk? Valóban ismerni akarjuk őket? Nem csak immelámmal? Nem úgy van az, hogy éppen elég az, amit tudunk róluk? Apa so-

kat mesélt Párizsról, *igen, jártam ott egyszer*, ennyit mesélt, semmi többet.

Mindig azt hittem, hogy apa igazán szereti anyámat, meg azt is akartam hinni. És biztosan szerette is, de hát olyan sokféleképpen lehet szeretni valakit. Aztán apa a halála előtt elmesélte azt a történetet. Hogy miért is szereti Párizst. Ott ült a szanatórium kertjében, egy padon, vékony volt már és elesett, összehúzta magán a régi, csíkos, fürdőköpenyét, ölében egy tranzistoros rádió, hogy élete utolsó pillanataiban is tudja, mi történik a világban, még akkor is, ha már semmi köze sincs azokhoz a dolgokhoz, amik történnek, mert a betegsége miatt ő már egy másik világban élt. A történet Párizsban ért véget, 1964-ben, Párizsban, ahová apám nemzedéke mindig is vágyott, jelképesen és valóságban is. Igen, Párizsban ért véget, de 1944-ben kezdődött, amikor apa húszéves volt, Budapesten éltek, egy Ipoly utcai ház földszinti lakásában, nem voltak gazdagok, még jómódúak sem, inkább a szegénység és a tisztességes megélhetés határán, apa eladó volt a Párizsi Áruházban, oda is egy ismerős család ajánlásával került, mert akkoriban nem volt könnyű oda bekerülni, szerette a sportot, a barátaival munka után lánbteniszezett a Duna-parton, hét végén evezett a Dunán, azok a pillanatok voltak a legszebbek, amikor nyári hajnalokon kihúzott a nyílt vízre, és belefeküdt az evezőkbe. Ott ismerkedett meg Weltner Zsuzsival, amikor apa segített Zsuzsinak vízre tenni a hajóját, már az első napon egymásba szerettek, hiszen szerelem nem lehet másképpen, mint első látásra, mondta apa, volt egy kis könyve, abba jegyezte fel nagy emberek nagy mondásait, és ez is egyike volt azoknak, és már csókolóztak is a Krisztina körúton, ahol Zsuzsiék laktak, nem lehet közöttünk semmi komoly, mondta Zsuzsi, mert Schwarzer Ferihez fogok férjhez menni, ez meg van már beszélve a szülőkkel, de már másnap újra titokban randevúztak, apa délutánonként elkísérte Zsuzsit zongoraórákra Elza nénihez, az Izabella utcába, szerette hallgatni, ahogy a lány Schubertet játszik, esténként belopózott Zsuzsihoz Weltnerékhez, ott töltötte az éjszakát, majd hajnalban, mielőtt meglátták volna, az ablakon át távozott, azt tervezték, hogy megszöknek és összeházasodnak, igen, igazi Rómeó és Júlia történet, de hát a háború, az háború, 1944. március 19-én aztán Weltner Lajost is elvitték a németek, és őt sem látták soha többé a családtagjai, apát behívták munkaszolgálatra, ahonnan minden héten írt Zsuzsinak, ám soha nem kapott választ, ő hitt, és próbált hinni abban, hogy találkoznak a háború után, és nem adta fel a reményt, pedig a reményt abban az időben nagyon könnyű volt feladni, és sokan fel is adták, hiszen a remény arra is való, hogy feladják, aztán, amikor hazajött a munkaszolgálatból, azonnal elment a Krisztina körútra, becsengetett Weltnerék egykori lakásába, ahol azonban már nem Weltnerék laktak, egy férfi nyitott ajtót, aki nem is hallott Weltnerékről, és mögötte megjelent egy asszony, aki egyenesen felszólította apát, hogy tűnjön el onnan, mert ők már semmit sem tudnak arról, hogy mi történt a korábbi lakókkal, végül azonban megengedték apának, hogy bemenjen Zsu-

zsi szobájába, de apa ott nem talált semmit, ami utalhatott volna arra, hogy pontosan mi is történt, még kicsit magyarázkodott, aztán elment, egy ideig kerestette őket cionista ügynökökkel és a Vöröskereszttel, hirdetésekkel adott fel, de nem akadt Zsuzsiék nyomára, és akkor már biztos volt benne, hogy őket is elvitték, ami akkoriban természetesnek számított, aztán megismerkedett anyával, persze az övék is nagy szerelem volt, de nem akkora, mint Weltner Zsuzsival, volt benne menekülés és vigasztalódás is, akkor kezdődött az új korszak, a szocializmus, amiben ők hittek, vagy úgy tettek, mintha hinnének, hiszen már nem hittek istenben, és nem hittek a zsidóságban sem, és valamiben hinni kellett, különben megsemmisültek volna. Meg én is megszülettem. Apa neves építésmérnök lett, megtanult angolul és franciául, na és akkor jött az a meghívás 1964-ben, hogy tartson előadást Párizsban, a Nanterre Egyetemen, először nem is akart utazni, nem volt neki gyakorlata előadástartásban, aztán rábeszéltek a főnökei, kell most nekünk egy kis propaganda, *elvtárs*, lássák a franciák, hogy mi is európaiak vagyunk, apa szerette Párizst, pedig soha nem járt még ott, és amikor a vonat hajnalban áthaladt a külvárosokon, és ő meglátta a távolból a *Sacré-Coeur* hófehér kupoláját, úgy érezte, hogy álmodik, álmodtam, igen, mondta nekem is ott, a szanatóriumban, újra összehúzta magán a fürdőköpenyt, pedig meleg, nyári nap volt, másnap, az előadás után, amikor cigarettára gyújtott a folyosón, egyszer csak ott állt előtte Zsuzsi, vannak pillanatok, amikor az embernek földbe gyökerezik a lába, amikor úgy érzi, hogy ez nem vele történik, és ez nem olyan volt, mint a *Sacré-Coeur*, ez igazi földbe gyökerezés volt, ami sokkal több, mint egy álom, apa akkor úgy érezte, hogy ez nem igaz, ez biztosan nem vele történik, ez ilyen pillanat volt, talán az egyetlen olyan pillanat apa életében, amikor úgy érezte, hogy semmi sem számít abból, ami volt, *megismersz?*, ezt kérdezte Zsuzsi, apa csak állt és nézte, Zsuzsi pedig elnevette magát, átölelte apát, látta a fényképét az újságokban, tudta azonnal, hogy ez csak ő lehet, akit húsz éve nem látott, apa nagyot sóhajtott, mintha nem maradt volna ereje a történet folytatásához, na és mi történt azután, kérdeztem, apa csak ült és mesélt, hát Párizs volt, 1964-ben, elmentünk Zsuzsival meginni egy kávé, *mi történt azután?* Mert mindig ez a legfontosabb. Hogy mi történt. Nem az, hogy mi történhetett volna, hanem az, hogy pontosan mi is történt. Leültek egy kávéház teraszára, ez volt a Le Bonaparte, és Zsuzsi elmesélte, hogy mi történt, nem úgy, ahogy az emberek mesélni szoktak, inkább csak gesztusok voltak ezek, szavak, összefüggéstelen utalások, az édesanyját is elvitték, ő Elza nénihez menekült az Izabella utcába, mert ő nem volt zsidó, így sem volt könnyű, nem volt könnyű anya és apa nélkül, csak élet egyik napról a másikra, egyszerűen úgy hozta az élet, úgy alakultak a körülmények, a háborúban minden másképpen alakul, mint ahogyan az emberek gondolják vagy tervezik, és a körülmények hatalma sokkal nagyobb, mint azt feltételezzük, közben megismerkedett a *kis* Imrével, Elza néni fiával, aki beleszeretett, és arra kérte, hogy legyen a felesége, és

Zsuzsi nem tudott erre mit mondani, hiszen végül is az édesanyja mentette meg az életét, és egy éjszaka Imre be is nyitott hozzá, a szobájába, szerelmes vagyok beléd, ezt mondta, de lehet, hogy csak úgy érezte, mert a fiúk a vágyakozást gyakran összekeverik a szerelemmel, de akkor Zsuzsi nem tudott mit mondani, és engedte, hogy Imre levetkőztesse, és öszszeszorított fogakkal, de szeretkezett vele, ez volt számára a túlélés lehetősége, nem, ő tudta, hogy nem volt ez szerelem, mert neki csak apa volt a szerelem, az egyetlen, ami megismételhetetlen, de hát a háború, az a körülmények hatalma minden más józan gondolaton, a háború megváltoztatja az emberek gondolkodását, lelkiállapotát, aki nem élt háborúban, az nem is érti, ezt magyarázta nekem apa a szanatórium kertjében, a padon ülve, ez volt életünk utolsó beszélgetése, közben meg az jutott eszembe, amikor gyerekkoromban megmutatta az acélkék *zsilettpengét*, két ujjá között tartotta, mint aki nem fél attól, hogy megvágja magát, ezzel kell borotválkozni, *csak vigyázz, meg ne vágd magad*, nem, a szerelmet olykor csak egy hajszál választja el az életöszztöntől, aztán ötvenhatban a családdal együtt disszidáltak Franciaországba, ahol Elza néni zongoratanárnő lett, Imre pedig ügyvéd, igen, megvagyunk, persze, és nem is biztos, hogy mindig több kell ennél, a *megvagyásnál*, de nem vagyok boldog, mondta Zsuzsi, *na és mi legyen most*, Zsuzsinak volt két jegye egy Frank Sinatra-hangversenyre, aki akkor a legnagyobb csillagok egyike volt, igazi világsztár, *Strangers in the Night*, persze, hát mégiscsak van oka és okozata mindennek, apát ez a dal kísértette az élete során, ezt a lemezt hallgatta esténként, de korábban soha nem mondta, hogy miért, hát ez az igazi titok, ez az összefüggés Zsuzsi, Párizs és Frank Sinatra között, de előtte még együtt töltötték a délutánt apa párizsi szállodájában, a *Hotel de L'Almában*, aminek az ablakából az Eiffel-toronyra lehetett látni, nem kérdezték meg egymástól azt, amit ilyenkor meg kell kérdezni, hogy *mi lesz azután*, mert tudták, hogy azután nem lehet semmi, Zsuzsinak vissza kell mennie a férjéhez, apának pedig vissza kellett jönnie Budapestre, miközben neki a szíve szakadt meg, miért nem maradtatok együtt, kérdeztem, hiszen ez lett volna a normális, együtt maradni, ahogyan a Római-parton és Zsuzsi hálószobájában tervezték, nagy szavak jutottak eszembe, visszatérés az embertelenségből a romantikába, nem, szó sem lehetett róla, rázta meg a fejét apa, akkoriban ez lehetetlen volt, de hát mindig mindenki arra hivatkozott, hogy *lehetetlen*, ötvenhatban mi is gondoltunk arra, hogy elmegyünk, folytatta apa, kaptam volna munkát egy svájci tervezőintézetben, de akkor sem mertük, mert mi van, ha nem sikerül, mi van, ha vissza kell jönni, *és hát a mozgalom*, mi arra tettük fel az életünket, ezt nem lehet egyik pillanatról a másikra elfelejteni, így voltunk a zsidósággal is, azért nem beszéltünk róla, mert *nem akartuk, hogy foglalkozzál ezzel a dologgal*, ezt mondta végül apa, de ezt is csak kényszeredetten, és legfőképpen ott voltál te, Gyurikám, és akkor úgy nézett rám, a szanatórium padján, hogy hittem neki, hogy én fontosabb voltam, mint egy gyerekkori álmom, tőled nem tudtam volna elsza-

kadni, ezt mondta, de már nagyon halkán beszélt, és az is lehet, hogy rosszul értettem, mert alig nyitotta ki a száját, mintha maga is félt volna erről beszélni, de az ölekezés a párizsi szállodában mindennap eszébe jut, mindennap, és ebbe, hogy volt egy ilyen délután, bele lehet örülni, nem, soha nem írtak azután egymásnak levelet, nem találkoztak többé, és nem hívták egymást telefonon sem, *mindennek úgy kell végződnie, ahogyan kezdődött*, és volt ebben ellenállás a sorssal szemben is, mert kívánjuk követni a sors útjait is, de szeretünk szembeszegülni is vele, *a felhő és az árnyék*, van egy ilyen japán vers az árnyékról, amelyik menekülni próbál a felhő elől, de hát csak egy árnyék, és egy árnyéknak nincsenek menekülési útjai, meg volt benne féltés is, meg ösztönös menekülés is, meg tapasztalat is. Hogy azért ez komoly dolog. Majdnem filozófia. De nem volt válasz. Nem volt igazi válasz. De akkor már tudtam, hogy az igazi titkokra nincs magyarázat, és a titok éppen azért titok, mert nem könnyű beszélni róla, és talán nem is kell. Mert akkor már nem lesz titok, és szétporlad az, ami mögötte van, ahogyan szétporladtak a családok, ez volt utolsó beszélgetésem apával, mert másnap meghalt.

Azért ez jó volt, hogy elmondta.

54

Szabó Eszter munkái (19. o.)